

Liatukas Pranas

*V vyriausybės (1919 10 07–1920 06 15) krašto apsaugos
ministerijos valdytojas (1919 10 10–1920 02 25)*

Gimė 1876 01 29 Padievaičio k., Kvėdarnos vlsč., Raseinių apskr. (dab. Šilalės r.). Kilęs iš ūkininko Domininko Liatuko šeimos, tėvai turėjo 45 hektarus žemės (kitur nurodyta, jog P. Liatukas – ūkininko ir bajoraitės sūnus). Lietuvis, katalikas. Vedęs – žmona Vanda Baranauskaitė (1903–1946, susituokė 1923).

Sūnus Vytautas Fortunatas (1924–1989), duktė Vanda Eleonora Liatukaitė-Černienė (1926–?). P. Liatuko duktė, medikė Vanda Liatukaitė-Černienė negali be šypsenos pasakoti, kaip tėvas kariškai pasipiršo jos būsimai mamai: „Tame pačiame banke (Lietuvos banke – A. B.) dirbusią Vandą Baranauskaitę jis vieną dieną pakvietė į savo kabinetą ir iš karto pasiūlė už jo tekėti. Terminą sprendimui priimti P. Liatukas davė vieną savaitę [...]“. Mirė 1945 09 02 Vilniuje, palaidojimo vieta nežinoma.

Buvo nuspręsta vyriausiąjį sūnų leisti į mokslus, ir Pranas, tėvų išlaikomas, Palangoje baigė 4 prog-jos klases. Verta atkreipti dėmesį, kad net aštuoni žymūs Nepriklausomos Lietuvos ministrai yra buvę Palangos prog-jos auklėtiniai:

Petras Šniukšta, Liudas Noreika, Vladas Jurgutis, Rapolas Skipitis, Jonas Šimkus, Steponas Kairys, Povilas Žadeikis ir Pranas Liatukas. Palangoje mokėsi ir Antanas Smetona. P. Liatukas, baigęs Palangos prog-ją, toliau mokslus tęsė Nikolajaus g-joje Rygoje. Pamokos, kaip ir Palangoje, vyko rusų kalba, todėl jaunuolis įsitraukė į slaptą Rygos lietuvių moksleivių kuopelės veiklą ir kartu su kitais gimnazistais studijavo gimtosios kalbos gramatikos normas, domėjosi Lietuvos senove, skaitė nelegaliai gaunamą V. Kudirkos „Varpą“. Per kuopelės susirinkimus P. Liatukas smerkė lietuvių rusinimo politiką, ragino gimnazistus tarpusavyje nekalbėti lenkiškai. Norėjo studijuoti istoriją. P. Liatuko dukra V. Liatukaitė-Černienė prisimena, kad jų namuose Kaune, kai gen. P. Liatukas jau buvo išėjęs į atsargą, matė daug istorinės tematikos knygų, senų žemėlapių: „O tėtis – vis su knyga rankoje, kažką skaitė, rašė. Kartais vaikams jis pasakodavo kokią kare nutikusią istoriją. Sakydavo, kad jam, kaip vadui, sunkiausios valandos būdavo prieš ataką – kaip laimėti mūšį ir išsaugoti kuo daugiau dalinio kareivių gyvybių.“

1902 m. baigęs septynias g-jos klases, kai buvo likę mokytis tik metai, P. Liatukas nelaukdamas savo noru nuėjo tarnauti į Rusijos kariuomenę. P. Liatuko bendramokslis Rygoje, žinomas visuomenės veikėjas Kipras Bielinis dėl šio sprendimo motyvų darė tokią prielaidą: „Sklido kalbos, kad jis buvo įstojęs į Vilniaus junkerių mokyklą. Atrodo, kad karo prievolės lengvatos jo am-

žiaus gimnazijos moksleiviams jau nebuvo taikomos; kas ir vertė nekariningąjį Liatuką pasirinkti karo mokyklą.“

Tarnybą pradėjo eiliniu Vitebske. 1903–1905 m. mokėsi Vilniaus pėstininkų karo m-kloje. Baigęs gavo paporučikio laipsnį ir buvo paskirtas į pėstininkų pulką. Iki 1908 m. tarnavo Naugardo gubernijos Medvečio kaime, 1908 m. perkeltas į Vendeno pulką Liepojoje. 1909 m. P. Liatukas, jau poručikas, buvo perkeltas į Penzą. O 1910 m. jis jau štabskapitonas. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, atsidūrė fronte, vadovavo kuopai. Dalyvavo kautynėse prie Krokuvos, pasižymėjo ir buvo pakeltas į kapitonus. 1915 m. kautynėse buvo sunkiai sužeistas ir nugabentas gydytis į Kijevo sanatoriją. Sveikatai pagerėjus, vėl pasiprašė į frontą. Buvo pakeltas į papulkininkius. Antrą kartą sužeistas gydėsi Rostove prie Dono, paskui Kislovodske. 1917 m. pradžioje grįžo į frontą ir buvo pakeltas į pulkininkus. Tačiau greitai vieno mūšio Rumunijos teritorijoje metu vėl buvo sužeistas ir paguldytas į Maskvos bajorų ligoninę. Kai 1918 m. liepą išėjo iš ligoninės, Rusiją jau valdė bolševikai. Už sumanumą ir narsą karo fronte apdovanotas Rusijos kariuomenės apdovanojimais: Šv. Anos 4-ojo laipsnio (1914), 3-iojo laipsnio (1915), Šv. Stanislovo 3-iojo laipsnio (1915), Šv. Stanislovo 2-ojo laipsnio (1916) ordinais su kalavijais ir kaspinu.

1918 m. rugpjūčio pradžioje P. Liatukas su grupe pabėgėlių grįžo į Lietuvą, į Padievaičio kaimą pas tėvus. 1918 m. rudenį buvo Padievaičio parapijos komiteto pirmininkas. Sužinojęs, kad kuriama Lietuvos kariuomenė, 1918 12 05 atvyko į Lietuvos apsaugos štabą Vilniuje ir tą pačią dieną A. Voldemaro buvo paskirtas Lietuvos kariuomenės 2-ojo pėstininkų pulko vadu. Jį suformuoti buvo įsakyta Kaune, tačiau P. Liatukas į Kauną neišvyko, liko Vilniuje. Čia ėmė rinkti pulkui karininkus. Tuo metu prasidėjo Lietuvos Vyriausybės krizė. 1918 12 24 krašto apsaugos ministro pareigas laikinai ėjęs M. Velykis P. Liatuką paskyrė Krašto apsaugos ministerijos štabo viršininku. Kaip teigia V. Jankauskas, tuo metu štabo viršininko pareigos buvo antraeilės, nes visus klausimus sprendavo pats krašto apsaugos ministras. Tuo tarpu 2-ojo pėstininkų pulko vadu buvo paskirtas Vincas Grigaliūnas-Glovackis, kuris puikiai sutarė su kareiviais, bet su valdžia reikalai jam klostėsi kur kas prasčiau, nes nevengė „politikuoti“. 1919 m. vasario pab. V. Grigaliūnas-Glovackis buvo areštuotas. 1919 03 04 2-ojo pėstininkų pulko vadu vėl buvo paskirtas P. Liatukas. Įvyko konfliktas – jaunieji karininkai norėjo, kad jų buvęs vadas būtų paleistas, o naują vadą P. Liatuką sutiko priešiška, 05 04 netgi jį suėmė. Konfliktas baigėsi tuo, kad naujas krašto apsaugos ministras A. Merkys atleido P. Liatuką iš 2-ojo pėstininkų pulko ir paskyrė 3-iojo pėstininkų pulko vadu, pavedant jį suformuoti Raseiniuose.

Raseiniuose situacija buvo sudėtinga: trūko ginklų, drabužių, avalynės, pinigų, intendantūros sandėliai buvo tušti. Pulkas viską turėjo įsigyti savo

jėgomis. Ir vis dėlto P. Liatukas pulką suorganizavo. Netrukus įsijungė į veikiančią kariuomenę ir kovėsi su bolševikais Ukmergėje. 1919 07 Ukmergės rinktinė buvo pavadinta Pirmąja brigada, o jos vadu nuo rugpjūčio paskirtas P. Liatukas. Vadovaujant P. Liatukui, brigada išstūmė bolševikų karinius dalinius iš Lietuvos. 1919 09 27 netikėtai lenkai puolė Birkinėliuose įsikūrusį brigados štabą. Štabas su br. vadu P. Liatuku priešakyje pateko į nelaisvę. Neaišku, kaip viskas būtų pasibaigę, bet karininkui J. Čaplikui pavyko pasprukti ir apie įvykį informuoti kitus kariuomenės dalinius. Gresiant rimtam susidūrimui, lenkai pasitraukė ir paleido visą brigados štabą. 1919 09 26 iš Vyriausiojo kariuomenės vado pareigų atleistas Silvestras Žukauskas, o vietoje jo paskirtas senas Rusijos armijos generolas V. Slabaševičius, kuris sunkiai sirgo ir greitai mirė.

1919 10 07 prasideda naujas etapas P. Liatuko karjeroje – jis buvo pakeltas į generolus leitenantus ir paskirtas eiti Vyriausiojo kariuomenės vado pareigas, kartu jam perduotos KAM valdytojo (faktiškai ministro) pareigos (įsakymas skelbė, kad šias pareigas eiti P. Liatukas paskirtas 10 07). Manytina, jog šio paskyrimo priežastimis reikėtų laikyti tai, kad bermontininkų (rusų pulkininko P. Bermonto kariuomenė buvo sukomplektuota daugiausia iš vokiečių karių) pavojaus metu galėjo praversti P. Liatuko žinios. Jis turėjo Rusijos armijos pulkininko laipsnį, be to, karinės patirties buvo įgijęs būtent vokiečių fronte. Tai pat manytina, jog tokiam Lietuvos vadovų sprendimui įtakos turėjo tai, kad buvo įvertinti P. Liatuko ryžtingi ir sumanūs veiksmai vadovaujant pėstininkų pulkams ir brigadai.

1919 10 09 Lietuvoje buvo paskelbta karo padėtis. P. Liatukas daugiausia dėmesio skyrė kovai su bermontininkais. Jis sutelkė beveik visas karines pajėgas: šešis pėstininkų pulkus, raitelių pulką, 5 baterijas, geležinkelių kuopą ir kitas technines dalis. Visoms toms dalims vadovauti paskyrė plk. ltn. K. Ladigą. Kovos prieš bermontininkus baigėsi visišku bermontininkų išstūmimu iš Lietuvos teritorijos.

Aprimus kovoms frontuose, P. Liatukui rūpesčių nesumažėjo. 1920 02 21–23 įvyko Aukštosios Panemunės kareivių maištas. Priežasčių būta daug: karo ir okupantų nuniokotame krašte stigo būtiniausių dalykų. 1919 m. keletą mėnesių kareiviai ir karininkai negavo algų. Kareiviams trūko maisto, tinkamos aprangos, jiems dažnai tekdavo gyventi nešildomose patalpose, o čia dar pasitaikė kaip reta šalta ir atšiauri žiema, tad prastais drabužiais vilkintiems kareiviams teko šalti tiek lauke, tiek menkai šildomose kareivinėse. Be to, nepasitenkinimą kėlė kareivių politinių teisių apribojimas. Paskelbus įstatymą dėl rinkimų į Steigiamąjį Seimą, kareiviams rinkimuose dalyvauti buvo uždrausta. Šios aplinkybės skatino nepasitenkinimą. Galiausiai kareivių bruzdėjimą kurstė ir tarp jų esantys komunistai, agituojantys neklausyti karininkų įsakymų ir patiems išsirinkti sau tinkamus vadus. 1920 m. vasario 23 d. Vyriausybei ištikimos kariuomenės dalys, vadovaujamos K. Ladigos, jė-

ga numalšino Kauno kareivių sukilimą, suėmė jo organizatorius ir vykdytojus, išlaisvino generolą bei kitus suimtus karininkus.

Po šių įvykių P. Liatukas suprato, kad jo kaip kariuomenės vado autoritetas pakirstas, todėl tą pačią dieną Prezidentui A. Smetonai įteikė atsistatydinimo prašymą, kuris buvo patenkintas. Vyriausiuoju kariuomenės vadu vėl buvo paskirtas generolas Silvestras Žukauskas. Pusmetį generolas P. Liatukas dar ėjo įvairias atsakingas pareigas, kol 1920 08 05 A. Stulginskis 44 metų generolą išleido į atsargą.

Prasidėjo naujas civilinis gyvenimas. 1920 09 06 finansų, prekybos ir pramonės ministro E. Galvanausko įsakymu P. Liatukas buvo paskirtas Valstybės išdinės Kaune vyriausiojo išdininko pavaduotoju. 1921 10 29 P. Liatukas pradėjo dirbti Lietuvos banke Emisijos skyriaus vedėju (faktiškai ėjo vyriausiojo išdininko pareigas). Buvo atsakingas už pirmųjų spausdintų lietuviškų litų pargabenimą iš Prahos į Kauną ir banknotų apsaugą Lietuvos banke. 1924 11 22 P. Liatukas vidaus reikalų ministro Z. Starkaus paskirtas Šakių apskrities viršininku. Naujasis pareigas jis ėjo iki 1926 m. pavasario. Atsisakęs šių pareigų (kitur rašoma, kad išėjo į pensiją), persikėlė į gimtinę, į Tauragės apskr. Kvėdaros vlsč. Padievaičio kaimą. Maždaug 1928 m. Liatukai apsigyveno kaip savanorio įsigytame ūkyje Kaišiadorių apskr. Žaslių valsčiaus Kurmiškių kaime. Nuo 1933 m. persikėlė į Kauną, kur turėjo butą Aukštaičių gatvėje.

Apdovanotas Vyčio kryžiaus 5-ojo laipsnio ordinu (1919), Savanorių medaliu (1928).

1940 m. Lietuvą okupavę sovietai P. Liatuko nespėjo nei suimti, nei ištremti. Antrosios sovietų okupacijos metu tikėjosi, kad sugrįžę okupantai jo taip pat nelies – kariuomenėje jis netarnavo jau daugiau kaip porą dešimtmečių, o darbas Lietuvos banke vargu ar galės būti laikomas didele nuodėme. Tad bičiulių įtikinėjamas, kad pasilikti Lietuvoje jokia būdu negalima, generolas nepasidavė ir 1944-ųjų birželį nutarė laukti permainų savo ūkyje Padievaityje. 1945 01 02 persikėlė gyventi į Kauną. Netrukus 1945 01 30 vėly vakarą į Liatukų buto duris pasibeldė trys enkavedistai. Buvęs generolas nenumanė, kad dar 1944-ųjų pab. Tauragės apskrities čekistai buvo pradėję kurpti antisovietinės org-jos bylą ir kad vienas byloje figūruojantis suimtasis įvardijo jį kaip vieną iš šios org-jos vadovų, neva aprūpindavusį jos narius nelegalia literatūra ir atsišaukimais. Suimtasis taip pat nurodė, kad org-jai priklausė ir P. Liatuko sūnus Vytautas. Taigi čekistams reikėjo žūtbūt rasti tokius parodymus patvirtinančius įkalčius. „Įkalčiai“, be abejo, buvo rasti – kratos protokole čekistai nurodė, kad vonios kambaryje aptiko neužpildytus org-jos L. A. A. S. narių pažymėjimus ir tuščius jos narių sąrašų blankus. Ir nors P. Liatukas kategoriškai pareiškė šiuos dokumentus matęs pirmą kartą, tiek jis, tiek sūnus Vytautas buvo suimti ir nuvežti į Kauno NKVD būstinę. 1945 01 31 prasidėjo P. Liatuko tardymas, kuris vyko rusų kalba, kadangi suimtasis ją puikiai mokėjo. Suformuluotas kaltinimas, kad „Liatukas

Pranas, Domininko sūnus, gyvenantis Lietuvos SSR teritorijoje, priešiško nusiteikimo sovietų valdžiai pagrindu įstojo į nacionalistinę antisovietinę org-ją „Lietuvos laisvės armija“, kur, be šito, buvo ir šios org-jos, kuri kėlė sau uždavinį vesti organizuotą kovą su sovietų valdžia Lietuvoje, siekiant atkurti Lietuvoje buržuazinę-fašistinę santvarką, vadovu.“ 1945 07 P. Liatuką perdavė į Lukiškių kalėjimą. Į kalėjimą atgabentas „Staigaus išsekimo su ryškiais avitaminozės ir senatvės požymiais būsenoje“, todėl iš karto buvo uždarytas į kalėjimo izoliatorių, o 08 20 paguldytas į ligoninę, kur 09 02 eidamas 69-uosius metus mirė. Oficialioje NKVD pažymoje rašoma, kad P. Liatukas mirė nuo skrandžio vėžio ir širdies nepakankamumo. Sūnus Vytautas ištremtas į Sevželdorlagą Komijoje (SSRS).

1995 m. minint P. Liatuko žūties penkiasdešimtmetį, jo gimtinės vietoje Padievaičio k. buvo atidengtas paminklinis akmuo generolui leitenantui Pranui Liatukui atminti.

Liatuko Prano baudžiamoji byla, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. p. 16117; Bielinis K., *Dienojant: spaudos draudimo laikų atsiminimai*, New York, 1958.

Černienė V., „Sugrįžę sovietai skuba areštuoti patriotus“, *Lietuvos laisvės armijos kovos Žemaitijoje*, Kaunas, 2011, p. 360–373; Jankauskas V., *Generolas kelias. Generolas Kazimieras Ladiga nepriklausomybės kovose*, Vilnius, 2004; Jankauskas V., „Pranas Liatukas. Vieno atsistatydinimo istorija“, *Nepriklausomos Lietuvos generolai*, d. 1, Vilnius, 1998, p. 64–71; Kavaliauskas V., „Liatukas Pranas: karininkas, 1 brigados vadas“, *Lietuvos karžygiai*, t. 3, Vilnius, 2011, p. 594–602; Liatukaitė-Černienė V. E., „Lietuvos kario ir jo šeimos istorija. Generolas leitenantas Pranas Liatukas“, *Kvėdarna*, Vilnius: Versmė, 2004, p. 915–962; „Liatukas Pranas“, *LE*, Boston, 1958, t. 14, p. 500–501; „Liatukas Pranas“, *Lietuvos gyventojų genocidas*, Vilnius, 2002, t. 2, p. 331; Lukšas A., „Nepriklausomybės kovų generolas“, <http://lzinios.lt/lzinios/Istorija/nepriklausomybes-kovu-generolas/217387> [žr. 2016 02 16]; Lukšas A., „1920-iejai: maištas ar sukilimas?“, *Lietuvos žinios*, 2009 02 20, p. 14–15; Radvilas G., „Generolas Pranas Liatukas: įsakau rūpintis Lietuva“, *Kardas*, 2011, nr. 3, p. 42–49; Oželis J., „Ar Kvėdarna, ar Liatukynė“, *Šilalės artojas*, 2007 08 10, p. 7; Surgailis G., „Generolas leitenantas Pranas Liatukas“, *Lietuvos krašto apsaugos ministrai ir kariuomenės vadai*, t. 2, Vilnius, 2008, p. 54–65; Surgailis G., *Trečiasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto pulkas*, Vilnius, 2013, p. 151–154; Tamašauskas K., „Liatukas Pranas“, *VLE*, Vilnius, 2008, t. 13, p. 69; Voveris V., *Čia mūsų žemė*, Vilnius, 2010.

Algis Bitautas